

педагогічної компетентності (3 теми, 6 навчальних годин), модуль фахової компетентності (4 теми, 8 навчальних годин).

Упродовж 2015-2016 років в Білоцерківському центрі спеціалізовані курси пройшли 124 в'язничних капелани, про що отримали відповідні сертифікати. В'язничні капелани високо оцінюють проведене з ними персоналом училища навчання і висловлюють зацікавленість у подальшій співпраці з навчальним закладом.

Також 03-05 жовтня 2017 року в місті Приморськ Запорізької області на базі медико-реабілітаційного центру Міністерства юстиції України «Таврія» відбулася всеукраїнська конференція православного тюремного духовенства «Практичні аспекти організації пенітенціарного душпастирського служіння».

Зважаючи на те, що Центр співпрацює з Німецькою асоціацією народних університетів DVV International, навчання капеланів може бути значно удосконалено на основі напрацьованого досвіду.

Рибалка В. В.,

*доктор педагогічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
психології праці Інституту педагогічної
освіти і освіти дорослих НАПН України*

ОСОБИСТІСТЬ І ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ЇЇ ПРИРОДИ

Розуміння особистості пов'язане з визначенням самого термину психології. Проведений нами етимологічний аналіз дозволяє інтерпретувати ключове поняття нашої науки не тільки як «учення про душу», що повторюється вже багато років і переходить з підручника до підручника, але як науку про «душу, дух, одушевлено-одухотворене тіло та Я». Про таке розуміння психології свідчать вже думки Г. В. Ф. Гегеля, сформульовані ним у «Філософській пропедевтиці» на початку XIX століття, коли він розглядав дух саме як предмет психології. В контексті ідей Г. В. Ф. Гегеля, а також відповідних міркувань С. Л. Рубінштейна, В. В. Зеньковського, В. Ф. Войно-Ясенецького та інших мислителів, доцільно інтерпретувати значення поняття «психо-лог-і-я» саме через терміни «душа», «дух» (слово «логос» має десятки тлумачень, серед яких фахівці виділяють такі, як «слово», «дух»), «тіло» (душа є функцією не тільки головного мозку як тілесного органу, але і спинного, утворюючи разом з ним центральну нервову систему, а також – периферійної нервової системи, яка пронизує усе тіло щільніше, ніж капіляри, завдяки чому воно «одушевляється та одухотворюється!»). Кінцівка «Я» у понятті «психо-лог-і-я» є дуже важливою і

означає саме «Я-концепцію», самосвідомість, Его, за допомогою яких рефлексується внутрішній і (через свідомість) зовнішній світ людини.

У такому уточненому значенні поняття «психологія» чітко проглядаються контури особистості – одушевлено-одухотворене тіло (мозок), душа (психіка), дух (ідеальна продукція роботи душі) і рефлексуюче, усвідомлююче себе «Я».

Конкретизуючи розгляд категорії особистості, звернемося до її визначень у психології. Нами виявлено в ході пошукової роботи, виконаної під час написання трьох видань посібника «Теорії особистості...», 48 визначень особистості. Наведемо частину з них в умовному хронологічному порядку, що відповідає датам народження їх авторів.

М. Я. Грот (1852-1899): «Особистістю є не тільки органічна індивідуальність, але і «над-індивідуальне», божественне, творче начало» в людині... Безпосереднє завдання кожної особистості – створити і підтримати, зберегти або врятувати якомога більше інших життів, хоча б і з пожертвуванням свого власного одиничного життя... Любити, жаліти, пестити, зберігати і рятувати від смерті все живе – ось загальна формула».

Г. С. Костюк (1899-1982): «Людський індивід стає суспільною істотою, особистістю у міру того, як у нього формується його свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, яка внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним брати участь в житті суспільства, виконувати ті чи інші суспільні функції. Від рівня розвитку цих властивостей залежить ступінь його можливої участі у створенні необхідних для суспільства матеріальних і духовних цінностей».

К. К. Платонов (1906-1985): «Особистість – це конкретна людина як суб'єкт перетворення світу на основі його пізнання, переживання і ставлення до нього».

Б. Г. Ананьев (1907-1972): «...Особистість є об'єкт і суб'єкт історичного процесу, об'єкт і суб'єкт суспільних відносин, суб'єкт і об'єкт спілкування, нарешті, що особливо важливо, суб'єкт суспільної поведінки – носій моральної свідомості».

Г. О. Балл (1936-2016): «Особистість – це здатність людини ... бути автономним носієм культури... З огляду на активність... соціальних спільнот і особистостей в культурному просторі, вони постають не просто носіями, а й суб'єктами культури».

В. О. Моляко (1937): «Творча особистість... має психологічну готовність до творчої праці в сучасних умовах, ...самостійно вибирає свої дії і рішення, досягає істотного рівня розумового розвитку та професійної майстерності, здатна до нестандартних дій, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством».

О. М. Ткаченко (1939-1985): «Особистість – це «вершинний» рівень в ієрархічній структурі психіки людини... якісно новий спосіб організації поведінки... високий рівень взаємодії людини зі світом».

С. Д. Максименко (1941): «Особистість – це форма існування психіки людини, яка представляє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, і має свій унікальний і неповторний внутрішній світ».

В ході узагальнення визначень особистості ми звернулися до можливостей контентно-частотного аналізу і синтезу, коли у низці визначень особистості виділяються схожі атрибути, підраховується частота їх повторення і складається їх рейтинговий ряд. Проведений таким чином аналіз і синтез майже п'яти десятків визначень особистості вітчизняних філософів, психологів і педагогів дозволив побудувати рейтингову атрибутивну формулу особистості, в якій її суттєві властивості розташовані у закономірному порядку убуття частоти їх використання вітчизняними авторами як своєрідними експертами по даній проблемі. Нижче наводяться перші 12 позицій рейтингової **контентно-частотної атрибутивної формули особистості**, в якій після кожного атрибуту у дужках записана частота його наведення у 48 визначеннях особистості: **1. Соціальність (37).** – **2. Самосвідомість, «Я-концепція» (28).** – **3. Творчість (25).** – **4. Духовність (24).** – **5. Гуманізм (21).** – **6. Життєвість (20).** – **7. Цінність і самоцінність, честь та гідність (18).** – **8. Культурність (16).** – **9. Розвинутість (16).** – **10. Діяльність (14).** – **11. Наявність сукупності, структури специфічних властивостей (14).** – **12. Індивідуальність...**

Так, на першому місці в цій формулі стоїть така начебто очікувана, але для більшості психологів несподівана властивість, як соціальність. До речі, жодний з декількох десятків опитаних нами професійних психологів і педагогів не сказав, що соціальність є провідним атрибутом особистості (!?). Про соціальність особистості ми ще скажімо далі, а зараз звернемося до другого важливого атрибуту особистості – її самосвідомості, Я-концепції, Его. Високе друге місце цього атрибуту примушує внести деякі уточнення в інтерпретацію категорії особистості. При цьому слід згадати концепцію особистості З.Фрейда, в структурі якої домінує Его. Ми маємо на увазі три рівня структури особистості: Супер-Его, Его та Ід (тобто інстинктивне Его). Фактично» формула особистості має у З.Фрейда відвертий «егоїстичний» характер. Про це майже в такому ж сенсі сказав у своїй «Феноменології людини» П'єр Тейяр де Шарден, наголошуючи на триєдиній властивості свідомості людини, яка намагається «Все частково зосереджувати навколо себе; все більше зосереджуватися в собі; шляхом такого понадзосереджування приєднуватися до усіх інших (егоїстичних – РВ) центрів», що оточують її. В цьому ж плані слід тлумачити уявлення

Г.Сельє про егоїстичний альтруїзм та альтруїстичний егоїзм. Тобто егоїзм слід розглядати не тільки в етичному сенсі і переважно негативно, а як дійсно центральну характеристику особистості. Тоді можна прийняти сформульоване сучасним білоруським психологом Л.Левітом положення про щастя, яке включає такі складові, як здоров'я, помірність, особистісна унікальність та розумний егоїзм. Можна запропонувати певну класифікацію видів егоїзму за підструктурами особистості: інстинктивний егоїзм, тілесний егоїзм, фізіологічний егоїзм, розумний егоїзм, компетентний егоїзм, самосвідомий егоїзм, відносний характерологічний егоїзм, мотиваційно-смісловий егоїзм, інтерактивний егоїзм, альтруїстичний егоїзм, духовний егоїзм. Тобто егоїзм може розвиватися і буди діяльним чи пасивним. Педагогічне значення цієї класифікації нам уявляється очевидним, оскільки він суттєво змінює акценти у навчанні, вихованні та перевихованні людини.

При уважному «діалектичному» погляді на вказану формулу особистості може бути виявлена ще одна закономірність, яка характеризується тим, що в ній майже усі атрибути можуть бути представлені у вигляді низки антиномічних пар. Тоді може бути додатково виявлений фактор антиномізації зазначених атрибутів, коли особистість висвітлюється через ланцюг протилежних членів атрибутивних пар.

Аналізуючи пари антиномій, які мають найбільші частоти в контент-частотній формулі, можна припустити, що вони мають статус закономірностей. Так, за антиномією 1.«Соціальність (37) – 12.Індивідуальність (12)» стоїть відоме ще з часів Платона закономірне положення про тісний взаємозв'язок суспільства і людини. Це співвідношення як основоположне відмічалось пізніше, приміром, в кінці XIX століття – М. П. Драгомановим, який стверджував, що людина, як найвища цінність, є основою основ суспільства. На початку XX столітті В. М. Бехтерев стверджував, що умовою розвитку і здоров'я особистості є розвинуте суспільство і навпаки. А А. С. Макаренко зреалізував у своїй соціально-педагогічній системі ідею тісного взаємозв'язку між розвинутим колективом і розвитком культурної особистості учня, що стало умовою перевиховання асоціального типу особистості безпритульних дітей, що вилучалися часто із угруповань злочинного типу. В цей же час Л. С. Виготський формулює основні закони своєї культурно-історичної теорії – соціалізації-індивідуалізації, інтеріоризації-екстеріоризації, ідентичності індивідуального розвитку соціальному розвитку особистості тощо. В наш час цей закон пояснює величезний цивілізаційний вплив демократичного громадянського суспільства і особистості громадянина на прогресивний розвиток сучасних західних країн, зокрема Євросоюзу, куди прямує Україна.

В методологічному плані особистість та її діяльність, що є найскладнішими у світі утвореннями, можна розуміти, використовуючи слушне вираження Станіслава Лема (1968), як багатовимірну, системну «суму технологій», як психологічну супер-мега-методичну систему систем. При цьому не можна упускати з поля зору ту обставину, що вказана суперздатність сучасної особистості включена у масштабні глобальні соціальні системи (ООН, ЮНЕСКО, міжнародні та національні угруповання, військові союзи, громадянське суспільство, субкультурні групи, злочинні об'єднання тощо), економічні (міжнародні торговельні, фінансові та інші відношення), соціотехнічні (космічні, авіаційні, транспортні, енергетичні, інформаційні тощо) і науково-технологічні (згадаємо лише Силіконову долину в США, технологічні парки в інших країнах тощо) і подібні системи та, що дуже важливо – детермінується ними. В даному контексті ця внутрішня методологічна психологічна здатність особистості з її мотивами, предметами, цілями, методами, продуктами, емотивами набуває величезної трансформаційної, трансцендентальної сили, котра може викликати доленосні, як позитивні, так і негативні, наслідки для людства і окремої людини.

У зв'язку з цим, значно більшої уваги вчених заслуговує феномен психологічної діяльності особистості, її все краще усвідомлюваний вплив на інші види предметної діяльності, в цілому – на життєдіяльність людини. При цьому слід вирізняти, услід за відомими вітчизняними психологами, поняття психічної (власне душевної) та психологічної (рефлексивно-тілесно-душевно-духовної) діяльності! Для такого розрізнення ключовою є думка Г. С. Костюка про те, що всі види людської діяльності здійснюються через психіку людини, а фактично – через психологічну діяльність! Зазначимо, що це підтверджують відповідні ідеї С. Л. Рубінштейна, О. Р. Лурії, Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, К. К. Платонова, Н. Ф. Талізінної, С. Д. Максименка, П. О. Гончарука, Я. Л. Коломінського тощо. Зараз можна уявити загальну структуру психологічної і предметної діяльності як таку, що інтегративно включає наступні її компоненти: потребнісно-мотиваційний (мотив) – інформаційно-пізнавальний (предмет) – цілеформувальний (ціль, мета) – операційно-результативний (досягнення результат) – соціально-економічного продукування (продукт) – емоційно-почуттєвий (емотив споживання продукту).

Психологічна діяльність набуває своїх все більш змістовних і формальних ознак у працівників психологічної служби системи освіти та різних галузей народного господарства. Вона має справу з універсальними, притаманними і професії психолога, і побутовій активності кожної людини психологічними категоріями мотиву, предмету, мети, методів (результату), емотивів (продукту).

Велике значення має психологічна діяльність для підвищення ефективності інших видів діяльності. Є підстави для припущення, що здійснення психологічної діяльності повинно передувати їх виконанню особистістю або включатися в їх процес як каталізуючий фактор! Через психологічну діяльність людина начебто «передготовлюється», налаштовується на звершення вищих творчих діянь - подібно тривалій (протягом цілого року) психологічній, духовній підготовці Андрія Рубльова до створення ікони Святої Трійці... Компоненти психологічної діяльності: мотив – предмет – мета – метод (результат) – емотив (продукт), – виступають в такому випадку як певна матриця, як алгоритм синтезу спільного виконання психологічної і педагогічної, економічної, політичної, наукової, технічної тощо діяльності особистості.

Велике методологічне значення має психологічна діяльність для педагогіки, адже можна припустити, що її формування і здійснення має передувати предметному, профільному навчанню і вихованню особистості, або включатися в їх перебіг як організуючий, каталізуєчий фактор! Але вона важлива не тільки для педагогіки, де вже визнаний, і не тільки формально, статус психолого-педагогічної діяльності, але і для соціології (соціально-психологічна діяльність), політики (політико-психологічна діяльність), економіки (економіко-психологічна діяльність) та інших сфер праці людини. Більш того, розвинена психологічна діяльність часто виступає як самодостатня основа виконання будь-якої іншої предметної діяльності особистості і тоді психологічно талановитій людині навіть ніби і не потрібно отримувати додаткову професійну підготовку у вузі, як це продемонстрував Б. Гейтс, один із найбагатших в світі людей, який не має вищої освіти. До речі, так думають, як це не парадоксально, деякі випускники вузів, котрі, як нам неодноразово довелося переконуватися, вважають зайвим для себе цей вид освіти... В цьому контексті зрозумілий інтерес до психології геніальних вчених, представників природничих і технічних наук. Так, відомі психологічні твори К. Ціолковського. Нашою наукою дуже цікавився А. Ейнштейн, який був знайомий з деякими психологами... Проте, слід відмітити, що до наведених вище позитивних прикладів можна додати й негативні, коли, наприклад, люди буквально в чині «єфрейтора» командували маршалами, фатально очолюючи, організовуючи суспільне зло і топлячи світ у крові...

Наведені вище міркування свідчать про те, що наукова психологія вже підійшла до того порогу, а в деяких випадках вже і переступила через нього, як це сталося, скажімо, в середині минулого століття в атомній фізиці, коли ось-ось буде розрахована критична маса того особистісного, психологічного методологічного "концентрату", котрий вже неодноразово, начебто спонтанно, вибухав у цивілізаційному розвитку – як у вигляді геніальних наукових

відкриттів і технічних винаходів, так і у формі згубних світових катастроф, світових і терористичних війн, криз, конфліктів. Тому так важливі наукова і суспільна увага до росту цього значною мірою непередбачуваного суб'єктно-діяльнісного, соціально-психолого-індивідуального та розвивального методологічного потенціалу, до життєвої соціальної долі особистості як соціокультурно детермінованого і водночас індивідуально визначаючого життя феномену цивілізації, котрий може призвести і до її безмежного благополуччя, і до ще небаченого за своїм масштабом зла.

У зв'язку із зазначеним вище, вважаємо актуальним розгляд особистості та її діяльності в контексті проблеми духовності. Духовність породжується психологічною діяльністю особистості як її результат и сама породжує особистість, її психологічну реальність як ключові цінності людства. В цьому контексті особистість потребує бережного, професійного ставлення до своєї честі і гідності з боку суспільства, психологів та оточуючих її людей!

У розумінні духовності ми згодні із трактуванням С. Л. Рубінштейном духовного як ідеального «результативного вираження психічної (психологічної – Р. В.) діяльності». Він пише, зокрема, що *«...ідеальним є результативне вираження психічної діяльності – образ, ідея, особливо коли, об'єктивовані у слові, вони виступають як відносно відокремлені від психічної діяльності. Психічна діяльність ідеальна, оскільки вона духовна, тобто оскільки вона увібрала в себе визначений ідейний зміст»* [С. Л. Рубинштейн, 1957]. Цілковито зрозуміло, що ідеальні результати психологічної діяльності (образи, ідеї, почуття, об'єктивовані у слові) стають унікальними духовними засобами особистості, її духовними цінностями. Саме психологічне виробництво духовних цінностей як засобів є вихідним у розумінні матеріального виробництва. Заслужовують на увагу також погляди В. П. Зінченка на «духовний прошарок свідомості», завдяки якому відбувається «взаємодія Я – Ти (Інший)» [2006].

Разом з тим, кожна особистість постає у своїй психологічній діяльності перед вибором між позитивними і негативними духовними цінностями як методологічно певними «шляхами до розуміння і створення людини». З точки зору переважання в науковій психології гуманістичних тенденцій, необхідності психологічного захисту і допомоги особистості, забезпечення її здоров'я, розвитку, праці, життєвого успіху, професійний, теоретичний і практичний, діяльності, психолог зобов'язаний робити вибір на користь таких позитивних базових духовних, тобто художніх, релігійних (які значною мірою вже стали життєвими!) і наукових, цінностей, як Світогляд, Життя, Людина, Віра, Надія, Любов, Добро, Краса, Істина. І має протидіяти наявним у нього засобами функціонуванню негативних цінностей – пітьмі, смерті, варварству, зневір'ю, відчаю, ненависті, злу, потворності, брехні.

За такого розгляду особистість опиняється в епіцентрі вибору між позитивними і негативними духовними цінностями, що методологічно визначають «шляхи до розуміння і творення особистості». З точки зору домінуючих у науковій психології гуманістичних тенденцій, необхідності психологічного захисту особистості, забезпечення її здоров'я, життєвого успіху, професійний психолог звичайно робить вибір на користь таких позитивних духовних, тобто естетичних, релігійних (що значною мірою стали для багатьох людей життєвими!) і наукових цінностей, як: **Світогля – Життя – Людина – Віра – Надія – Любов – Добро – Краса – Істина** та протидіє наявним в неї засобами негативним цінностям, таким як: **темрява – смерть – нелюдь – зневір'я – відчай – ненависть – зло – потворність – брехня**.

Між цими двома рядами позитивних і негативних духовних цінностей можуть встановлюватися, на нашу думку, три основні види взаємостосунків. За першого, коли негативні цінності домінують над позитивними, духовна ситуація у суспільстві й внутрішньому світі особистості можуть бути охарактеризовані як варварство. Дві світові війни, криваві революції та терористичні атаки у попередньому та нинішньому століттях, гострі міжособистісні конфлікти та проблеми особистості, правопорушення – лише найбільш помітні для свідомості людини прояви такого варварства.

Коли ж між цими двома протилежними рядами духовних цінностей встановлюється паритет, то можна говорити про цинізм особистості, суспільства та людської цивілізації. І прояви цинізму, як і варварству, численні та нездоланні.

Домінування позитивних духовних цінностей над негативними, переважання гуманістичної духовної альтернативи характеризує гуманізм особистості, людського співтовариства, що має бути характерним для гуманістичної наукової психології, для особистості і психологічної діяльності як її основи!

Отже ми торкнулися лише частини аспектів розуміння особистості, знання яких важливе в наш час, коли Україна стикається з суровими викликами і допоможе подолати гострі проблеми на шляху до процвітання.